

УДК: 821.161.2'373.21

ХУДОЖНІЙ ХРОНОТОП “СІЧОВОЇ СКАРБНИЦІ” КРІЗЬ ПРИЗМУ ВЛАСНИХ НАЗВ

Ільченко І. І., к. філол. н., доцент

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

irynailchenko2017@gmail.com

Стаття присвячена власним назвам у легендах і переказах Нижньої Наддніпряниці “Січовій скарбниці” В. Чабаненка, які виступають виразниками художнього хронотопу. Власна назва є невід’ємною складовою оброблених мовознавцем фольклорних текстів, виразниками функціональних взаємозв’язків часових та просторових відношень, що художньо трансформовані у площині творів специфічними маркерами історичного та міфологічного часу і простору.

Ключові слова: топонім, топонімічна система, топонімікон, хрононім, хронотоп.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ХРОНОТОП “СЕЧЕВОЙ СОКРОВИЩНИЦЫ” СКВОЗЬ ПРИЗМУ СОБСТВЕННЫХ НАЗВАНИЙ

Ільченко І. І., к. філол. н., доцент

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

Статья посвящена именам собственным в легендах и преданиях Нижнего Поднепровья “Сечевой сокровищницы” (“Січовій скарбниці”) В. Чабаненко, которые выступают выразителями художественного хронотопа. Имя собственное является неотъемлемой составляющей обработанных языковедом фольклорных текстов, выразителем функциональных взаимосвязей временных и пространственных отношений, художественно трансформированных в плоскости произведений специфическими маркерами исторического и мифологического времени и пространства.

Ключевые слова: топоним, топонимическая система, топонимикон, хрононим, хронотоп.

ARTISTIC TIME-SPACE “URINARY TREASURY” THROUGH PROPER NAMES

Ilchenko I. I.

*Zaporizhzhia National University
Zhukovsky, str. 66, Zaporizhzhia, Ukraine*

Proper names are an integral part of folklore texts processed by the writer; they express functional correlations of temporal and spatial relations that are artistically transformed in the frames of literary works and therefore they are specific markers of historical and mythological time and space.

The following groups of toponyms belong to these time and space actualizers of “Urinary Treasury” collection. Among all these groups onomastic vocabulary is the most significant in creating spatial orientation of the text. Among the names of real geographic objects that are time and space actualizers, proper names of following onomastic vocabulary groups are distinguished: hrononyms, oykononyms, dromonyms, insulononyms, hydronyms and others.

In the studied and adapted by V.A. Chabanenko folklore texts of Lower Dnieper Ukraine legends and tales there coexist different types of chronotope, among which the real one is the basis of plot and event literary works canvas. Existing oykononyms are in the center of real time and space, they are represented by their proper name, which is a combination of chronotopical and nominative functions. That is, in one case onyms simultaneously present chronotopical function, denoting the historical time and space, and nominative one, indicating the geographic area.

The toponyms of “Urinary Treasury” also perform chronological function. This function becomes leading where an onym performs specific time and place, or only one of these two coordinates. The events described in the texts of the collection happen in a certain space and time. Toponyms are often used as auxiliary elements to characterize and describe events, occurrences. Combination of different toponyms creates toponymic field. Proper names of this onomastic vocabulary group permit determining accurate coordinates in space and time of various historical events.

Thus, the spatial and temporal specification in the author’s treatment of Lower Dnieper Ukraine legends and tales performed by V.A. Chabanenko is achieved by introducing a large number of different proper names of various toponymic vocabulary groups to the text. Real toponyms are the most important in creating spatial and temporal

orientation of the text. Ancient period events modeling involves reconstruction of the historical colouring of that time, which is manifested in the use of proper names that simultaneously indicate real or lost geographic object and are a specific time representative.

Key words: toponym, toponym system, toponymykon, hrononym, hronotop.

Специфіка оповідної перспективи фольклорного тексту має генетичний зв'язок з особливостями його часової і просторової організації. В. А. Чабаненко таким чином організовує тексти легенд та переказів Нижньої Наддніпряни, що власна назва стає основним виразником хронотопічної організації твору. Оними є невід'ємною складовою оброблених письменником фольклорних текстів, виразниками функціональних взаємозв'язків часових та просторових відношень, що художньо трансформовані у площині творів специфічними маркерами історичного та міфологічного часу і простору. Топоніми серед усіх груп ономастичної лексики є найбільш значущими у створенні просторової орієнтації тексту. Серед назв реальних географічних об'єктів, які є актуалізаторами часу і простору, виділено власні назви таких груп ономастичної лексики:

Хоронім (від грец. ὄρος 'межевий знак, кордон, межа') – назва будь-якої великої території, області, району, в тому числі адміністративної, міської, природної [1, с. 160] – представлені у збірнику такими онімами: *Туреччина, Польща, Україна, Олександрівський повіт, Київська губернія, Натолія, Румілія. Розказують про Кравчину, котрий у Польщі піймав козацького душогуба Саву* [2, с. 134]; *І, справді, колись вона була границею між Україною і Туреччиною* [2, с. 285].

Ойконіми (від грец. οἶκος 'обитель, жилище') – назви поселень [1, с. 93] – у "Січовій скарбниці" представлені назвами різних населених пунктів, серед яких виділяються назви:

1) слобідок (великі поселення, частини міста, квартал, де жили люди однієї професії, національності і т. ін.): *слобідка Вознесенка, слободи Василівка, Янчекрак. У слободу Вознесенку з Великого Лугу перебрався запорожець Василь Зозуля* [55, с. 123];

2) назви сіл: *Біленьке, Дебальцеве, Балки, Успенівка, Комишуваха, Мала Білозерка, Карай-Дубина. Він нікому не підкорявся і жив на правому березі Дніпра в байраці, нижче теперішнього села Біленького* [2, с. 195]; *Було колись у Великому Лузі проти села Балок озеро Лебедеве: таке глибоке, що ніхто не міг дна його дістати* [2, с. 297]; *Біля сусіднього села Успенівки є криниця* [2, с. 303]. У центрі справжнього часу і простору знаходяться існуючі ойконіми, репрезентовані власною назвою, де маємо поєднання хронотопічної та номінативної функцій. Тобто в одному випадку оніми виконують одночасно хронотопічну функцію, оскільки позначають історичний час та простір, та номінативну – позначають географічний об'єкт: *Як зганяли козаки турків із нашої землі, то дійшли аж до того місця, де тепер оце Мала Катеринівка* [2, с. 285]; *Гладкий зібрав сорок тисяч війська, посадив на дуби і махнув в Ізмаїл до царя* [2, с. 239].

Ороніми (від грец. ὄρος 'гора') – назви елементів рельєфу земної поверхні, тобто будь-якого орографічного об'єкта [1, с. 104–105] – у "Січовій скарбниці" представлені назвами:

1) гір та скель: *Синя Гора, скеля Зміїна, скеля Голубина, скелі Стовпи, Шпиль-гора. На південно-східній околиці Новополтавки височить гора, і зветься вона Синя Гора або Синя Могила* [2, с. 291]; *Одна із скель на Кічкасі зветься Голубина* [2, с. 318]; *Біля острова Таволжаного на Дніпрі була скеля Зміїна* [2, с. 318];

2) назвами урочищ (ділянка, яка виділяється серед навколишньої місцевості природними ознаками або те, що становить природну межу (яр, гора і т. ін.)): *урочище Заломі, пагорб Гульбище, Кучугури. Заломі – це урочище на правому березі Дніпра недалеко від Гульбища – продовгуватого пагорба, який знаходився між нашою Вищитарасівкою і Біленьким* [2, с. 126];

3) назвами балок (яр з пологими схилами): *Мірошникова балка, Крейдяна балка, балка Гасанова, балка Таволжана, Оврамова балка*. Тут у нас, на *Мірошниковій балці*, колись зимували запорожці [2, с. 121];

4) назви могил: *Савур-могила, могила Кобилянка, Пилипчина могила*. Коли чумаки глянули на *Савур-могилу*, – аж вискочив дикий жеребець й ірже... [2, с. 78]; *3 тих пір і прозвали ту могилу Кобилянкою* [2, с. 288].

Інсулоніми (з грец. ἰνζολοζ ‘острів’) – назви островів, півостровів та порогів [1, с. 63] – репрезентують у “Січовій скарбниці” реальні географічні об’єкти, які існували у Великому Лузі до затоплення: *пороги Возницький, Дзвонецький, Ненаситецький, Гадючий, Будило, Кодацький, острів Перуна* чи ті, які існують сьогодні: *острів Триволжаний, острів Клобуківський, острів Стрільчатий, острів Хортиця*. *Острів Триволжаний – проти слободи Смольці* [2, с. 246]; *Острів Триволжаний звуть ще Язиковим, бо він колись був пана Язикова* [2, с. 247]; *Ото од того Клобука й острів пішов зватись Клобуківським* [2, с. 311]; *...у Возницькому порозі чорти нічого не роблять, а тільки гострять вила, що в Пеклі* [2, с. 26]; *...у Дзвонецькому порозі перевертають човни* [2, с. 25]; *Про Стрільчий острів між людьми здавна йде така балачка, що на ньому закопані великі гроші* [2, с. 245]. Оскільки історична ретроспектива “Січової скарбниці” сходить до такого віддаленого періоду в історії України, як давнє минуле славного Запорозжя, тому не випадково текст насичений історичними реаліями тогочасної карти Запорозького краю. Детально зображені всі Дніпрові пороги, які після побудови Дніпровської електростанції було затоплено, а відповідно перейшли в розряд історичних реалій: *У нас, кажуть, жило три зміяки: один на острові Хортицькому, другий – на порозі Гадючому, а третій – на острові Перуні, що нижче порога Будила* [2, с. 7].

Дромоніми (з грец. δρόμοζ ‘біг, рух, шлях’) – назви шляхів сполучення, доріг, перевозів [1, с. 57] – у “Січовій скарбниці” використані для створення віддаленого часу і простору козаччини, оскільки саме в цей історичний період поширеними були такі назви доріг, як *Ординський шлях, Битий шлях, Донський шлях, Кічкаський перевіз*. *Стали добігати до Ординського шляху* [2, с. 140]; *В наших плавнях єсть два озера – Лебедеве і Балабанове, а проміж ними колись лежав Битий шлях через Великий Луг* [2, с. 189]; *У балочці над Донським шляхом жив один запорізький ватажок із цілою ватагою братчиків* [2, с. 278]. Усі дромоніми виконують хронотопічну функцію, оскільки одночасно позначають просторові орієнтири і часові координати доби Війська запорозького.

Потамоніми (від грец. ποτάμος ‘ріка’) – назви річок, плавнів [1, с. 112–113] – входять до часопросторових панорам фольклорних творів Нижньої Наддніпряни, відображаючи реальний географічний простір: *ріка Дніпро, Янчул, Кушугум, Кінська, Жеребець, Дунай, Гайчур, Московка*. *От через що страшні пороги в Дніпрі всім лоцманам* [2, с. 26]; *Отуди на північ, у степу за Гуляйполем, є річка Янчул* [2, с. 290]; *Кушугум – річка взялася з Московки* [2, с. 291]; *Оця річка, що протікає через наше село Кірове і впадає в Кінську, називається Жеребець* [2, с. 292]; *Опріч цього, від самої гетьманської границі, на північний схід, од ріки Орелі аж по річку Кінську, були побудовані радути: де гори – верст на десять один од одного, де рівно – на двадцять і тридцять* [2, с. 139]; *А було це на річці Гайчурі, де між Гуляйполем і нашим селом Катеринівкою* [2, с. 305]; *Над Московкою, кажуть, у балці, жило три запорожці: дід, син і внук – усі троє білі, як сніг* [2, с. 130].

Лімноніми (від грец. λίμνη ‘озеро’) – назви озер [1, с. 69]. Ці власні назви є продуктивним засобом створення просторової орієнтації текстів “Січової скарбниці”, серед яких зафіксовано такі оніми *озеро Лебедеве, Савине, Панське*. *В Великому Лузі й тепер є Савине озеро* [2, с. 157]; *...називають озеро Лебедевим, а оту протоку, якою плавали запорожці, Лебедівською Плетенихою* [2, с. 298]; *Біля села Григорівки Запорізького району над Кінською є водойма, яку називають Панським озером* [2, с. 301]. Оскільки на Великому Лузі

справді була велика кількість озер, тому використання лімнонімів сприяє створенню ефекту реальності художньо змодельованого світу текстів.

Пелагоніми (від грец. πελαγος ‘море’) – назви морів або їх частин [1, с. 99]. У текстах збірника дають можливість розширити географічний простір через вживання онімів *Азовське море, Чорне море: На Азовському морі рибальчили якісь захожі люди, які один одного й не знали* [2, с. 58]; *А там уже недалеко й Чорне море – пливи собі, куди хочеш!* [2, с. 286]. Використання перифразу *Синє море* для називання *Азовського моря* створює ілюзію часової віддаленості описаних подій: *Татарські степи колись були од Синього моря та аж туди, за запорозьку границю – майже без малу не до Лубен* [2, с. 75].

Еклезеоніми (з грец. ἐκκλησία ‘зібрання; місце для зборів, церква’) – назви місць для здійснення обрядів, місця поклоніння в будь-якій релігії; у тому числі назви церков, часовен, хрестів, окремих вівтарів, священних каменів, джерел, дерев тощо [1, с. 164]. У збірці “Січова скарбниця” еклезіоніми представлені різноманітними назвами, які репрезентують як святі місця, пов’язані з християнською вірою, *Афон, святий Київ, Святі Гори: От і задумала вона раз піти помолитись у Святі Гори та дорогою захворіла* [2, с. 55]; *І ось теперечки живе праведник на Афоні, як у раю* [2, с. 19]; *Дорога веде в Єрусалим і на святий Київ* [2, с. 67], так і назви, пов’язані з язичницькою вірою в надприродні сили, *Лиса гора, Щурівський яр: Щурівський яр – здавна відьомське місце* [2, с. 29]; *Колись на Лису гору, що ото біля Васильківки, ні одна душа не потикалася* [2, с. 68].

У текстах “Січової скарбниці” історичне минуле стає основною декорацією для багатьох сюжетів із давнини – відобразити історію життя та подвигів бравих козаків, тих фактів їх побуту, які сприяли становленню топонімії всієї Нижньої Наддніпряни. Детально прописано специфіку появи назв власне через явище трансонімізації, що простежується в різних групах назв географічних об’єктів:

1) від апелятива до розряду топонімів: *Річка Вовча прозвана від того, що колись біля неї, в теренах і в степах, плодилась сила вовків...* [2, с. 289]; *...Кінська чи Кінка названа так від того, що тут ходили табунами дикі коні* [2, с. 289];

2) від антропоніма до розряду топонімів: *Ще жили запорожці: Лебідь, Кривий, Балабан, Харко і Мусій. Тепер остались їхні озера: Лебедеве, Криве, Балабанове, Харкове і Мусієве* [2, с. 187]; *Мусієве озеро у Великому Лузі від того, що біля нього жив козак Мусій* [2, с. 296];

3) від топонімів однієї підгрупи до топонімів іншої: *Люди почали називати його Білозером, а річці, що потекла з цього озера в Дніпро, дали назву Білозерка* [2, с. 296].

Ілюзії правдивості описаних подій сприяє також використання розширеного опису географічного простору, саме тому спостерігаємо використання цілої парадигми власних назв різних тематичних груп в одному контексті. Це може бути парадигма, що поєднує назви **острів** → **слобод** → **скель** → **річок**: *Дубовий острів був довгий: від слободи Вознесенівки та аж до Стовнів – трьох скель, що розділяють течію річки Дніпра біля острова Хортиця – верст на три довжиною* [2, с. 317]; назви **острів** → **річок** → **балок**: *Острівок Оврамів або Нещотного – під правим боком Дніпра, трохи нижче Оврамової балки* [2, с. 307]; назви **річок** → **урочищ**: *...од Орелі та до моря шириною, від Буга-річки та аж до Горілого Пня довжиною* [2, с. 106].

Людина усвідомлює себе у світі і сприймає все існуюче навколо себе обов’язково в координатах часу і простору. Якщо простір наповнений елементами, що яскраво виділяються на його тлі, то для орієнтації люди часто давали їм особливі назви. З часом ці назви разом з позначуваними елементами простору зникали, залишаючись лише в пам’яті старшого покоління у вигляді історичних назв *Кухарський острів, село Нешкребівка, Шпиль-гора,*

*урочище Горілий Пень: На Кухарському острові жили запорожці, і там багато сховано скарбів [2, с. 246]. Інколи, навпаки, виключно топонімічна лексика, наприклад, назви **Данапир-Славуца, Славутич, Запорожжя, Руська земля**, ішла в небуття, а об'єкти географічного простору отримували нові назви. Вживання історичних номенів підкреслює у збірці “Січова скарбниця” часову віддаленість описуваних подій. Саме тому вибудовується своєрідний ланцюжок назв **Данапир-Славуца** → **Дніпро: Заревів Ревун, застогнало Річище, покотилися жалібні хвилі до сивобородого Данапиря-Славутича** [2, с. 210]; **Запорожжя** → **Запоріжжя: Як сплюндрували Запорожжя, то біля того горілого дуба жив якийсь гайдамацький ватажок, а на Савур-могилі другий – Сава** [2, с. 106].*

Моделювання подій XVII – XIX ст. у текстах “Січової скарбниці” передбачає відтворення історичного колориту цього періоду, що проявляється як на темпоральному рівні, так і на рівні просторової організації, що репрезентують власні назви: *Запорожці жили скрізь по Дніпру, в Великому Лузі, по степах і в городках* [2, с. 113]. Усі топонімічні назви “Січової скарбниці” служать своєрідними знаками епохи, географічного простору, наприклад, *Запорожжя, Великий Луг, Дніпрові пороги*, назви різноманітних козацьких урочищ та слобідок. Власні назви цієї групи ономастичної лексики дозволяють визначити точні координати у просторі й часі тих або інших історичних подій. Отже, просторова і часова конкретизація в авторській обробці легенд і переказів Нижньої Наддніпряниці В. А. Чабаненка досягається шляхом уведення до тексту реальних топонімів. Моделювання подій давнього періоду передбачає відтворення історичного колориту цього часу, що проявляється у використанні власних назв, які одночасно вказують на наявний або зниклий географічний об'єкт, а також є конкретними виразниками часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / В. Н. Подольская. – М. : Наука, 1978. – 200 с.
2. Січова скарбниця: Легенди та перекази Нижньої Наддніпряниці / упор. В. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 1999. – 492 с.

REFERENCES

1. Podolskaya N. V. Slovar russkoy onomasticheskoy terminologii / V. N. Podolskaya. – M. : Nauka, 1978. – 200 p.
2. Sichova skarbnitsia: Lehendy ta perekazy Nyzhnoi Naddnyprianshchyny / upor. V. Chabanenko. – Zaporizhzhia : ZDU, 1999. – 492 p.

УДК: 811. 112. 2 : 398 (=112.2) : 81'42

КОНЦЕПТЫ WASSER И AGUA В НЕМЕЦКОЙ И ИСПАНСКОЙ ЯЗЫКОВЫХ КАРТИНАХ МИРА

Клименко А. И., преподаватель, Мамедова А. И., к. филол. н., доцент

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

allmamed@rambler.ru; ganusia@list.ru

В статье на материале немецких и испанских народных пословиц и поговорок приводится сопоставительный анализ концептов WASSER и AGUA (ВОДА) в испанской и немецкой языковых картинах мира. Этот концепт рассматривается как отдельный концепт и как часть мегаконцепта ПРИРОДА. Эти концепты отображают культурно-национальную специфику немецкого и испанского языков.

Ключевые слова: языковая картина мира, концепт, фразеологизм, антропоцентрическая парадигма.